

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214409>

Валентина БІЛЯЦЬКА,
 orcid.org/0000-0003-4532-2268
 доктор філологічних наук, доцент,
 професор кафедри філології та мовної комунікації
 Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
 (Дніпро, Україна) valentina.p@i.ua

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Л. М. КУЛАКЕВИЧ
 «ЖАНРОВІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКОЇ
 ПРОЗИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ»¹**

Протягом ХХ століття українське літературознавство було зосереджене на творах так званого «великого канону», куди потрапляли насамперед ідеологічно виважені тексти. Відповідно, про ґрунтовне і різноаспектне вивчення української авантюрно-пригодницької літератури годі й говорити. Актуальність дослідження Людмили Кулакевич є очевидною й зумовлена необхідністю цілісного осмислення авантюрно-пригодницької літератури першої третини ХХ століття як невіддільної частини українського літературного процесу.

Л. Кулакевич починає своє дослідження із систематизації наукових визначень, критичних праць і рецензій на авантюрні та пригодницькі твори й осмислення теоретичних аспектів понять «авантюрний / пригодницький роман / жанр / проза / література», у результаті чого пропонує свої уточнені визначення таких дискурсивних термінів, як пригода, авантюра, авантюризм / пригодництво, пригодницький твір, авантюрний твір, авантюрно-пригодницький твір. Свої дефініції авторка ілюструє всевітньо відомими художніми текстами і фільмами.

У наступних чотирьох розділах Л. Кулакевич з'ясовує генезу, характер та особливості розвитку української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ ст., простежує її жанровий спектр, визначає жанрові особливості, охарактеризовує авантюрно-пригодницьку прозу першої третини ХХ століття як цілісний художньо-естетичний феномен. Для ілюстрації своїх тез Л. Кулакевич обирає твори, які ще не були предметом спеціальних досліджень («Оповідання про Софочку й Джима» Д. Бузька, «Нас було троє» О. Досвітнього, «Заради неї» І. Дніпровського, «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших», «Подорож

ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» М. Йогансена, «Зруйноване гніздо» А. Кашенка, «Вуркаган» Є. Мякоти, «Роксоляна, жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого, завойовника і законодавця» О. Назарука, «Вітер з гір» С. Скляренка, «Князь Барціла» і «Чорний ангел» О. Слісаренка, «Господарство доктора Гальванеску», «Останній Ейджевуд» та «Півтори людини» Ю. Смолича, «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» І. Федіва та Вал. Злотопольця, «Пригоди професора Вільяма Вокса на острові Ципанго» Л. Чернова, «Проникливість лікаря Піддубного» Ю. Шовкопляса, «Штаб смерті» і «Страшна мить» Гео Шкурупія, «Золоті лисенята» Ю. Шпола, «На уходах» А. Чайковського).

Авторка виходить з цілком очевидного факту, що у 20–30 роки ХХ ст. українська культура вперше отримала можливість рухатися в різних напрямках відповідно до читацьких запитів на гостросюжетну прозу. Залучаючи до аналізу твори зарубіжного кіно і літератури, Л. Кулакевич доводить, що у виборі тем та образів українські письменники були типологічно співвідносні з пошуками світового мистецтва. Через аналіз конкретних художніх творів дослідниця визначає нові для української літератури першої половини ХХ ст. принципи поетики і стилістики, сюжети, теми, проблеми, жанри, образи. У монографії послідовно показано, що формування жанрової палітри українського авантюрно-пригодницького дискурсу відбувалося на перехресті двох дискурсів (народницько-романтичного і модерністського), об'єднувальними чинниками яких були перегляд літературних традицій і творення нової літератури, пошук та виховання власного читача.

Л. Кулакевич удалося знайти власний інтерпретаційний підхід до українського літературного

¹ Кулакевич Л. М. Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття : монографія. Дніпро : Свідлер А. Л., 2020. 380 с.

процесу першої третини ХХ століття як інтенсивної взаємодії з кінематографом, що позначилося насамперед на тематиці і жанрово-стильовій системі літератури (запозичення кінематографічних фабул, типових мотивів, амплуа кіноакторів, сценарних прийомів, побудова творів за монтажним принципом, колажування тощо). Дослідниця виявляє спільне для багатьох українських письменників обігрування канонів німого кіно, орієнтованість на німецьке експресіоністичне кіно і готичну естетику жаху, прийоми створення саспенсу за рахунок хронотопу, кінематографічних прийомів гри світла і тіні, звукових деталей, кліфхенгеру, уникання героями небезпеки в останній момент тощо. Опрацьовуючи критичні статті 20–30 років ХХ ст., спогади письменників, авторка монографії цілком обґрунтовано припускає, що письменники-модерністи, маючи на меті «розхитати» усталені літературні жанри, свідомо розробляли свої твори за сценарною структурою, використовуючи прийоми монтажу, крупного плану, багатоепізодичність, просторово-часові зсуви, максимальну стислість діалогів і переважання описів дій героїв.

На особливу увагу заслуговує підрозділ 3.3 «Екшен versus бойовик в українській літературі», де авторка монографії досліджує історію побутування термінів «бойовик» та «екшен». Спираючись на здобутки світової літератури і кіно, Л. Кулакевич безспідставно стверджує, що термін «екшен» для означення кіножанру і народження останнього слід прив'язати до 1914 року, коли одночасно видруковувалися частини роману «Небезпечні пригоди Поліни» і знімалися серії фільму за участю популярної актриси німого кіно Пірл Вайт (с. 162). На думку дослідниці, термін «бойовик» як український еквівалент терміна “action” є не зовсім удалим, оскільки звучує сегмент творів, які можна включити до цього жанру, адекватнішими були б терміни «пригодник», «дійовик» чи навіть «подієвик» (с. 164). При цьому вона зауважує, що про бойовик доцільніше говорити як більш пізню модифікацію вестерну, адже в обох жанрах використовуються сюжетні конструкції і тип героя європейського лицарського роману, однак, відповідно до реалій американського життя, де давній родовід утратив свій сенс, шляхетного лицаря було послідовно замінено на ковбоя / трапера / шерифа / спецназівця (с. 163). Для ілюстрації своїх тез Л. Кулакевич обирає роман Юрія Смолича «Останній Ейджвуд» та оповідання Івана Дніпровського «Заради неї», які вийшли майже одночасно (1926 року) і започаткували в українській літературі жанр екшену.

Обидва тексти проаналізовано в монографії через призму естетики німого кіно. Оповідання І. Дністровського «Заради неї» (ВАПЛІТЕ. 1927. № 1. С. 15–38) є цінною для української літератури знахідкою дослідниці. На думку останньої, художні засоби цього твору відсилають до експресіонізму: «Похмурі урбаністичні пейзажі, ворожість світу і відчуття фатальної приреченості героїв у ньому відсилають до німецького експресіоністичного кіно початку ХХ століття, у якому художньо оприявлено тривожне, болісне світовідчуття, зумовлене Першою світовою війною» (с. 176).

Заслуговує на увагу аналіз повісті Гео Шкурупія «Страшна мить», яку авторка монографії вважає першим українським горором. Л. Кулакевич вказує на художні складники, які дають їй підстави віднести твір до вказаного жанру: повість вибудовується як «низка напружених епізодів, що викликають у читача містичний жах і переживання за долю героя» (с. 216), різка й алогічна зміна подій, від чого твір сприймається як «нарізка» містично жаских і натуралістично непривабливих ситуацій, «натуралістичний опис спотворених хворобою і смертю людських тіл» (с. 218), саспенс, що виформовується за допомогою зорового і звукового ряду, «кінематографічні прийоми гри світла й тіні, що вияскравлюють метафізичну сутність якщо не всіх, то принаймні більшості персонажів» (с. 219) тощо.

У монографії багато уваги приділено аналізу науково-фантастичного роману Юрія Смолича «Господарство доктора Гальванеску» (1928). На думку Л. Кулакевич, указаний твір за своїми жанровими ознаками є трилером з елементами екшену. У монографії послідовно показано, що характерну для трилеру емоційну – напруженість – Ю. Смолич передає насамперед за допомогою саспенс-гачків, звукових і зорових образів з ефектом несподіванки, деталей хронотопу, притаманних готичній естетиці жаху. Жанрова приналежність оприявнюється на рівні сюжету (несподіванки, випадковості, непорозуміння, заплутування героїв злочинцем, проникнення героїні у таємничі споруди, викриття злочинної діяльності румунського науковця, ризиковані й екстремальні ситуації під час утечі, перестрілки, несподівана допомога, полон і чудесний самопорятунок тощо), що загалом було новим для української літератури першої третини ХХ століття. Дослідниця акцентує, що використані в романі мотив допомоги в останній момент, кліфхенгер як художні прийоми були новаторськими для української літератури початку ХХ століття.

Цінною знахідкою є й оповідання Л. Чернова «Пригоди професора Вільяма Вокса на острові

Ципанго», яке Л. Кулакевич осмислює через призму дискурсу Дефо. Аналізуючи текст, дослідниця звертає увагу на те, що в українському варіанті типові для робінзонади мотиви рятування від смерті під час кораблетрощі, ізольованого острова зчеплено з мотивами протистояння справжніх і псевдоістинних цивілізаційних принципів, попередження про небезпеку стати на власній землі упослідженими під тиском чужої культури, втрати ідентичності. Цілком обґрунтовано авторка монографії означає оповідання Л. Чернова як квазіробінзонаду, оскільки в ньому відкидається міф про позитивний досвід виживання в малопристосованих умовах, перемогу культурного виховання над тваринними інстинктами, і задається новий вектор – духовне деградування людини в цивілізованому світі. Дослідниця переконливо доводить, що за своїми структурними особливостями (поділ на частини і розділи та їх номінування, панорамне зображення, уповільнений виклад тощо) твір слід віднести до жанру романів, а беручи до уваги його інтертекстуальність і притчевість, сміливо назвати роман «з ключем».

Досліджуючи твори, Л. Кулакевич принагідно здійснює текстологічний аналіз різних видань одного твору. Так, вона виявила, що порівняно з двома виданнями 20-х років ХХ століття у новому виданні роману «Останній Ейджевуд» (видавництво «Темпора», 2018) відсутні принци-

пово важливі фрагменти тексту (перипетії у студії звукозапису, на АТС), що зменшує художню цінність твору як зразка жанру екшену. Зауважені авторкою мовно-стилістичні відмінності між першими й останніми виданнями повістей Вал. Злотополя та І. Федіва «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» («Син України»), Ю. Смолича «Господарство доктора Гальванеску» можна розгорнути в окреме наукове дослідження.

Монографія Людмили Кулакевич поповнює нечисленний корпус праць про українську масову літературу, серед яких монографії Т. Гребенюк, І. Кропивко, В. Смирніва, С. Філоненко. Загалом книга є завершеним самостійним дослідженням, яке має важливе наукове значення, адже заповнює лакуну у вивченні жанрового розмаїття авантюрно-пригодницького дискурсу першої половини ХХ століття, виявленні генези та специфіки таких жанрових новоутворень авантюрно-пригодницької прози на українському ґрунті, як роман фронтиру, істерн, робінзонада, травелог, екшен, трилер, друкований серіал, детективний серіал, шпигунський роман, роман-квест, чорний роман, горор, хронофантастика, крутійський роман. Монографія приваблює свіжим і неупередженим поглядом на авантюрно-пригодницьку літературу першої третини ХХ ст., несподіваними ракурсами та оцінками, які пропонує авторка.